

Fašistická „sociální“ politika v době okupace

Jaroslav Houser

Období fašistické okupace znamenalo odstranění posledních zbytků formálních demokratických svobod, které ještě zůstaly z období buržoazní republiky. Diktatura buržoazie, zastíraná za předmnichovské republiky řadou zdánlivě demokratických institucí, objevila se nyní před masami pracujících v nezakryté podobě jako otevřená diktatura finančního kapitálu, jejíž nelidský teror byl namířen proti dělnické třídě a její avantgardě — komunistické straně.

Se změnou politického režimu změnila se značně i buržoazní sociální politika, jejímž výrazem v oblasti práva bylo zejména pracovní a sociální zákonodárství. Třídní podstata sociální politiky zůstala ovšem bez podstatných změn. Také fašistickým okupantům a kolaborující české a slovenské buržoazii, stejně jako buržoazii předmnichovské republiky, šlo především o to, upevnit menšími sociálními ústupky své politické panství. Rozdávání malých sociálně politických almužen pracujícím bylo spojeno s neslýchaně brutálním krvavým terorem (Bismarckova zásada: „Cukroví a bič“). Rozdíl od poměrů v buržoazní demokracii byl však neméně významný. Dělnictvo při provádění této fašistické sociální politiky bylo zbaveno jakýchkoliv koaličních práv a vydáno strašnému teroru. Výsledek sociálně politického almužnictví byl pak jen nepatrný, protože fašistická sociální politika ovlivnila jen malý okruh demoralizovaných živelů z řad pracujících.

Snaha oklamat masy a vyvolat v jejich řadách iluze, byla třídním motivem řady sociálně politických opatření v době okupace. Fašistický stát, jako dříve buržoazní republika, měl na některých sociálně politických opatřeních i přímý zájem. V popředí stály zájmy vojenské a zdravotní, které souvisely s potřebami vedení imperialistické války.

Sociální politika fašistických okupantů potřebovala také ideologii, které by bylo možno propagandisticky využít, aby fašistický stát dosáhl svých politických cílů. Za předmnichovské republiky sloužila tomuto účelu propagace názorů buržoazních politiků a přímo v řadách dělnictva ideologie reformismu a revizionismu. Fašismus se obešel bez pomoci reformistů

a snažil se působit na masy svou vlastní ideologií podvodného „arijského“ národního socialismu.

V tomto směru byly typické výroky vedoucího tzv. německé pracovní služby Leye. Národní socialismus prý navazuje na revoluční myšlenky francouzské revoluce z roku 1789 a zajistí každému soukmenovci postavení ve společnosti, které odpovídá jeho schopnostem a výkonům. Tzv. říšský ministr práce Seldte prohlásil roku 1940, že v Německu neplatí již šlechtictví majetku, ale šlechtictví práce.¹

Kolaborantská publicistika se předbíhala v nechutných chvalozpěvech na tzv. sociální vymoženosti v Německu, které byly vydávány za nový arijský socialismus. „Tento socialismus prý postavil práci na místo nejpřednější, stává se vůdčí ideou všeho života, buduje nový svět, vedený myšlenkou národně sociální a socialismus národní a arijský je prý socialismem XX. století. Psalo se přitom záměrně o jakési fašistické „sociální revoluci“ a o tom, že ve všech oblastech státní politiky fašistického státu je prý možno odstranit třídní a zájmový boj a učinit základnu sociální politiky ideu sociálního míru.“²

Fašistická ideologie útočila na oko na kapitalismus a zakrývala skutečnou podstatu kapitalistické ekonomiky fašistického státu. Převahu fašistického „sociálního“ řádu nad dřívějšími poměry z období buržoazní demokracie odůvodňovala fašistická propaganda snížením nezaměstnanosti, které souviselo s přebudováním kapitalistické ekonomiky na válečnou. Podmanění evropských národů německým fašismem bylo líčeno jako revoluce práce, která zničila okovy zlata a hladu. Za děly jde prý „nový řád“. Při této podivné „revoluci“ byl odmítán jakýkoliv zásah do vlastnických poměrů, protože majetek je prý základním předpokladem pro stupňování sil jednotlivce i celého národa.³

Obdobným způsobem jako v tzv. protektorátě byla sociální demagogií zastírána podstata krvavé fašistické diktatury na Slovensku. Její ideologickou oporou byly papežské encykliky („Rerum novarum“ Lva XIII. a „Quadragesimo anno“ Pia XI.). Základní myšlenkou luďácké „sociální teorie“ byla harmonická spolupráce všech tříd, vrstev a skupin společnosti.⁴ Byla to prastará buržoazní myšlenka smíru práce s kapitálem, jímž byl mimo jiné zdůvodňován i ústavní zákaz stávek a jejich zavržení jako prostředku mzdového boje.⁵

¹ Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 96, roč. 1942, str. 3 a násl. a roč. 1944, str. 227 a násl.

² Zprávy NOUZ, roč. 1941, č. 4, Zájmy horníků, roč. 1940, č. 25 a Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 82 a n. a roč. 1943, str. 98.

³ Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 3 a n. a 102 a n. a roč. 1943, str. 178 a n. a 225 a n.

⁴ Stanek I., *Zrada a pád*, Praha 1958, str. 238 a n.

⁵ Rapoš P., *Průmysl Slovenska za kapitalizmu*, Praha 1957, str. 110 a n.

Ludáčtí vůdcové prohlašovali, že slovenský národ tvoří „nediferencovanou společnost“, že se skládá ze samých rolníků, dělníků, obchodníků, řemeslníků a inteligence. Přitom počítali mezi rolníky velkostatkáře, mezi řemeslníky továrníky atd. Aby zakryli třídní rozpory, vykřikovali, že „u nás není pánů“ a že existují materiální předpoklady pro skutečné zájmové bratrství.⁶ Tiso v této souvislosti prohlásil, že na Slovensku není kapitalistů.⁷ Tuka po návratu ze Salcburku roku 1940 vyhlásil dokonce program jakési „sociální revoluce“, v němž se opět mluvilo o jednotné frontě zaměstnanců a zaměstnavatelů a dělníkům byla slibována po vzoru různých buržoazních a reformistických sociálních politiků účast na zisku kapitalistických podniků.⁸

To byla řeč oficiální propagandy, která jak v tzv. protektorátě, tak i na Slovensku byla v ostrém rozporu se sociálně politickou praxí. Fašistická sociální politika na poli pracovního a sociálního zákonodárství se projevila stejným způsobem jako v Německu⁹ — řadou nejreakčnějších opatření. Došlo zejména k opatřením protistávkovým, ke „gleichšaltování“ odborových organizací, k zásahům do pracovních a mzdových poměrů, zavádějícím kázníkový systém na závodech a soustavu nucené práce, a k laciné demagogii na poli tzv. sociální péče o pracující.

Pracovní a sociální zákonodárství, jež bylo výrazem fašistického teroru a poroby dělnické třídy, směřovalo zejména k těmto cílům:

1. lacinou sociální demagogií pokusit se získat mravně slabší elementy v řadách dělnické třídy;
2. zbavit dělnickou třídu legálních organizací a orgánů jejich fašistickým „usměrněním“ a umlčet hlas uvědomělého dělnictva zavedením brutální kázně na závodech;
3. uvolnit a využít kádry pracovních sil pro účely válečného hospodářství.¹⁰

Do první skupiny patřila všechna, na první pohled líbivě vypadající, lineární zvýšení mezd a platů, která však byla jen zvýšením nominálním, protože reálná hodnota mezd a platů v důsledku válečné drahoty stále klesala. To byla celková tendence, jež se týkala nejen dělnických mezd, ale i platů zaměstnanců z řad maloburžoazie.

Již na začátku okupace bylo zavedeno v tzv. protektorátě státní řízení mezd. Právním základem pro tuto fašistickou mzdovou politiku bylo nařízení z 28. dubna 1939 (vl. nař. č. 118/1939 Sb.), které zavedlo schvalo-

⁶ H y s k o M., *O protinárodnej politike ľudáckeho fašizmu*, Bratislava, 1954, str. 26 a n.

⁷ S t a n e k I., *Zrada a pád*, Praha 1958, str. 239.

⁸ Tamtéž, str. 259.

K u c z y n s k i J., *Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Deutschland von 1789 bis in die Gegenwart*, II, Berlin 1953.

¹⁰ *Přehled československých dějin*, III, 1918—1945, Praha 1960, str. 491 a n.

vání kolektivních smluv protektorátním ministerstvem sociální a zdravotní správy. Později byla tomuto schvalovacímu řízení podrobena jakákoliv úprava mzdových poměrů v podnicích, které měly aspoň 20 stálých zaměstnanců (vl. nař. č. 147/1939 Sb.). Podle těchto nařízení bylo projednáno a schváleno od 1. května do 31. prosince na 400 mzdových úprav.¹¹

Mzdový diktát byl pak nezakrytě vyhlášen nařízením z konce roku 1939 (vl. nař. č. 330/1939 Sb.). Fašistický státní aparát začal v zájmu německých a českých kapitalistů mzdy prostě diktovat s vyloučením jakékoliv účasti dělnictva. Na podkladě nového nařízení vydalo ministerstvo sociální a zdravotní správy veliké množství vyhlášek pro jednotlivá pracovní odvětví, jichž počet dosáhl do konce roku 1942 130. V důsledku této mzdové politiky došlo někde ve velkých závodech k snížení dokonce i nominálních mezd. V ostatních závodech, kde došlo k zvýšení nominálních mezd, nedošlo ke zvýšení mezd reálných v důsledku postupující inflace.

Při provádění mzdových vyhlášek panovala naprostá zvůle kapitalistických zaměstnavatelů, jimž šel fašistický státní aparát všestranně na ruku. Zaměstnavatelé byli pokutováni jen tehdy, když zaměstnávali kvalifikované dělníky za černé mzdy, tj. vyšší, než jak stanovila mzdová vyhláška. K tomu docházelo ovšem jen v ojedinělých případech. Naproti tomu časté případy, kdy dělníci nedostávali ani vyhláškou stanovenou mzdu, byly blahovolně přehlíženy.

Sociálně demagogický ráz měly různé přídavky ke mzdám, vynucené válečnou drahotou. Tak např. koncem roku 1939 došlo k 10%nímu zvýšení mezd a platů (vyhláška z 29. 11. 1939) a roku 1940 byl zaveden obecný přídavek ke mzdám a platům ve výši 0,50 K za každou odpracovanou hodinu (nař. tzv. říš. prot. č. 22/1940).¹² Roku 1941 byly pak zavedeny přídavky početným rodinám (vl. nař. č. 441/1941 Sb.).

Platy tzv. protektorátních zaměstnanců byly zvyšovány celou řadou nařízení. Tak např. roku 1941 byly zavedeny drahotní přídavky (vl. nař. č. 126/1941 Sb.) a roku 1942 dostaly přídavky rozloučené manželky protektorátních zaměstnanců (vl. nař. č. 243/1942 Sb.). Také v těchto případech šlo o nominální zvyšování platů a jejich reálná hodnota s postupující válečnou drahotou klesala.

K celkovému stoupání nominálních mezd a platů docházelo v tzv. protektorátě zejména v letech 1939—1941. V lednu 1942 bylo pak vydáno nařízení o stabilizaci mezd a platů (vl. nař. č. 13/1942 Sb.) jímž bylo další stoupání mezd a platů zbrzděno. To se projevilo v dalším poklesu životní úrovně pracujících.

¹¹ Mach H., *Dva roky řízené mzdové politiky*, Práce a hospodářství, roč. 1941, č. 3, str. 43 a n.

¹² Potužil F., *Řízené hospodářství v českých zemích*, Praha 1941, str. 26 a n.

V této době nemohly pokles reálných mezd zakrýt ani oficiální statistiky. Tak např. v únoru 1942 byl vyhlášen u všech dělníků pokles reálných mezd o 0,3 %. Ve srovnání s březnem roku 1939 klesl index reálných mezd všech dělníků o 3,6 %, odborných dělníků o 4,5 %, pomocných dělníků o 4,1 % a pomocných dělnic o 3,4 %.¹³ Přitom tyto údaje byly ještě neúplné a tendenční. Jejich neúplnost a lživost tkvěla zejména v tom, že nebyl brán zřetel v náležitě míře k tzv. cenám na černém trhu při nedostatku životních potřeb za úřední ceny.¹⁴

Obdobný charakter měla fašistická mzdová politika na Slovensku. Také tam došlo k diktování mezd fašistickým státním aparátem. Zprvu byla volena cesta prohlášení dílčích kolektivních smluv, obsahujících mzdové sazby, za závazné pro všechny podniky daného oboru a později od roku 1940 bylo zmocněn k úpravě mezd předseda tzv. Ústředního úřadu práce. Také ve slovenském fašistickém státě jako v tzv. protektorátě stoupaly jen nominální mzdy a jejich reálná hodnota se vzrůstem drahoty a s postupující válečnou inflací trvale klesala, takže nacističtí ředitelé slovenských podniků si libovali, za jaké nízké mzdy pracuje slovenské dělnictvo.¹⁵

Soustavný pokles reálných mezd slovenských dělníků, svědčící o jejich postupném zbídačování, ukazuje tato statistika.¹⁶

Rok	Index nominálních mezd	Oficiální index životních nákladů	Index reálných mezd dělníků
1939	100	100	100
1942	154	154	100
1943	166	183	91
1944	173	206	84

Oficiální slovenské statistiky udávaly, že průměrná mzda dělníka činila roku 1943 33,30 Kčs denně, tj. asi 830 Ks měsíčně. Měl-li dělník ženu a tři děti, činily náklady na tuto dělnickou rodinu i podle skromného úředního odhadu 1797 Ks měsíčně. Dělník byl proto odsouzen k živoření, k bídě a hladu.¹⁷ Utrpení dělnické třídy se ještě zvyšovalo, stejně jako u českých dělníků přidělovým systémem životních potřeb, který nutil pracující na Slovensku opatřovat si životní potřeby na černém trhu za vyšší ceny.

Také na poli sociálního pojištění docházelo za okupace k nominálnímu

¹³ Statistische Nachrichten, roč. 1942, str. 197.

¹⁴ Olšovský R., Průcha V., Gebaurová H., Dobrý A. a Pražský A., *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918—1945*, Praha 1961, str. 582 a n.

¹⁵ Lipták L., *Podrobenie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom v čase fašistického panstva*, Historický časopis SAV, roč. 1955, č. 1.

¹⁶ Sirácky A., *Klérofašistická ideológia ľudáctva*, Bratislava, 1955, str. 65.

¹⁷ Hysko M., *O protinárodnej politike ľudáckeho fašizmu*, Bratislava, 1954, str. 34.

zvyšování dávek, jež vypadalo na první pohled velmi slibně, ve skutečnosti však reálná hodnota dávek, přes tato nominální zvýšení, klesala. Lineární zvýšení starobních podpor, provedené v tzv. protektorátě roku 1940 (vl. nař. č. 266/1940 Sb.) bylo zfašizovaným odborářským tiskem komentováno jako sociální vymoženost, ačkoliv zdaleka neodpovídalo růstu drahoty. Souběžně s tím slibovali odborářští kolaboranti pracujícím příznivější úpravu starobního pojištění, stejným způsobem jako fašisté v Německu.¹⁸

Nominální zvyšování dávek sociálního pojištění, jež pokulhávalo za růstem cen, bylo prováděno celou řadou okupantských předpisů. Již v březnu 1940 byla zavedena určitá zvýšení ve formě čtvrtletních výpomocí k důchodům a zvýšením počtu tříd v nemocenském a důchodovém pojištění o dvě třídy (vl. nař. č. 112/1940 Sb.). V oboru hornického pojištění došlo k nominálnímu zvýšení dávek (starobních, invalidních, nemocenských a úrazových) roku 1939 (vl. nař. 298/1939 Sb.), roku 1940 (vl. nař. č. 112, 167, 286 a 427/1940 Sb.), roku 1941 (vl. nař. 315 a 398/1941 Sb.) a roku 1942 (vl. nař. č. 100/1942 Sb.).

Také ve slovenském fašistickém státě došlo k nominální valorizaci pojišťovacích dávek, a to o něco později, teprve roku 1942. V dalších letech byly poskytovány jednorázové drahotní přídavky z roku na rok (vl. nař. č. 42, 147 a 164/1942 Sl. z.). Rovněž slovenským hornickým provizionistům byly po dvakrát poskytnuty jednorázové výpomoci. Jejich úhrada byla získána buď mimořádnými příspěvky k pojistnému, k němuž byli zavázáni horníci, těžaři a revírní bratrská pokladna v Bratislavě (nař. č. 112/1940 Sl. z.). To znamená, že tento „sociální čin“ slovenského fašistického státu, který měl proň získat sympatie v řadách horníků, nestál státní pokladnu ani haléř, protože úhrada na výpomoci byla získána z velké části buď přímo z prostředků horníků (příplatky k pojistnému) anebo nepřímo (ze jmění bratrské pokladny).¹⁹

Sociálně politickou demagogií byla dále nová úprava podpor v nezaměstnanosti a odstranění nenáviděného gentského systému (vl. nař. č. 101/1940 Sb.) v tak zvaném protektorátě, která byla provázena obvyklými propagačními řečmi představitelů kolaborující buržoazie.²⁰ Dosah nového opatření byl nepatrný, protože úředně zjištěná nezaměstnanost v tzv. protektorátě příkazováním do práce a rozvojem válečné výroby poklesla. V roce 1940 bylo např. hlášeno jen 10 000 nezaměstnaných. Existovala ovšem i nezaměstnanost skrytá, protože lidé bez práce vyhýbali se úřadům práce ze strachu z příkázání na nežádoucí místa, později přímo do Německa.

¹⁸ Práce a hospodářství, roč. 1940, č. 1 a 3—4.

¹⁹ Houser J., *Vývoj hornického pojištění*, Praha 1980, str. 141 a n.

²⁰ Klumpar V., *Sociální politika v roce 1940*, Práce a hospodářství, roč. 1940, str. 4 a n.

Sociálně politickým gestem, jehož účelem bylo dezorientovat masy slovenského rolnictva, byla pozemková reforma slovenského fašistického státu, jež byla prováděna od roku 1940. Byla to fraška, jež ponechala velký pozemkový majetek v rukou velkostatkářů a která přispěla k posílení kulackého živlu na slovenské vesnici tím, že půda vzatá Čechům a židům byla rozprodávána kapitálově silným kulakům. Bylo příznačné, že luďácký „Slovák“ psal o tom, že 30hektarová kulacká hospodářství budou vytvářet „zdravý typ slovenského člověka“.

Drobným rolníkům nepřinesla tato tzv. pozemková reforma prakticky ničeho, protože se půda nepřidělovala bezplatně, ale byla od státu prodávána za „řádnou cenu“. Již tím byli drobní rolníci z pozemkové reformy vyloučeni.

Těžké sociální poměry, v nichž žil ve fašistickém slovenském státě drobný rolník, jsou patrné z úředních údajů o nákladech a příjmech na 1 ha obdělávané půdy drobnými rolníky a kulaky. U drobného rolníka s výměrou do 5 ha činily tyto náklady v rostlinné produkci 91,33 Ks a příjmy 156,16 Ks. U rolníků nad 20 ha, tedy kulaků, činily peněžní náklady 83,06 Ks, ale příjmy 479,86 Ks. Do peněžních nákladů nebyla přitom započítána práce, kterou kulak obstarával levnými pracovními silami buď v námezdním poměru anebo využitím práce drobných rolníků za použití potahů.²¹

Zjevnou sociální demagogií bylo dále sociální almužnictví organizované na širokém základě po vzoru německé „Winterhilfe“, a to jak v tzv. protektorátě, tak i v slovenském fašistickém státě. Podobný charakter měla i tzv. rodinná mzda (příspěvky na děti), zavedená na Slovensku roku 1941, která byla doprovázena silnou propagační akcí luďáků. Za sociální vymoženost luďáckého státu byla vyhlašována i dovolená na zotavenou, jejíž maximální hranice byla 10 dní a zájezdy dělníků na rekreaci v akci „Usmievavé Slovensko“.²²

Také některá opatření na poli bytové péče vypadala na první pohled líbivě, ve skutečnosti měla vysloveně reakční ráz a poskytovala v tzv. protektorátě privilegia Němcům na úkor českých pracujících.

Příchod českých uprchlíků z pohraničních okresů roku 1938 a 1939 a pozdější přesuny obyvatelstva neobyčejně zesílily bytovou tíseň. Proto došlo v tzv. protektorátě k vydání předpisů umožňujících zásahy do práv majitelů domů a bytů (vl. nař. č. 288/1938 Sb. a č. 462/1941 Sb.) a rozšiřujících pravomoc obcí (vl. nař. 177/1941 Sb., č. 103 a 220/1943 Sb. a čís. 14/1944 Sb.). Roku 1944 byl dokonce zřízen zvláštní úřad pro hospodaření s obytnými místnostmi (vl. nař. č. 166/1944 Sb.). Těmito opatřeními se

²¹ H y s k o M., *O protinárodnej politike luďáckeho fašizmu*, Bratislava 1954, str. 30 a n.

²² S t a n e k I., *Zrada a pád*, Praha, 1958, str. 256 a n.

však těžké bytové poměry pracujících nezlepšily, ale naopak každým válečným rokem zhoršovaly. Při provádění bytových opatření hájila si buržoazie své byty úplatky a privilegia Němců zůstala vůbec nedotčena.

Mnohem temnější kapitolu sociálních poměrů za okupace představují teroristické zásahy fašistického státu proti stávkám, odborovým organizacím a závodním radám a opatření zavádějící otrockou kázeň na závodech a další podobného teroristického rázu.

Stávkové hnutí vypukalo za okupace živelně, a to jak v tzv. protektorátě, tak i ve slovenském fašistickém státě přes zběsilý teror státního aparátu. K zákazu stávek došlo velmi záhy. První stávková vlna v roce 1939 (např. stávky na Hodonínsku) dala podnět k vyhlášení zákazu stávek, a to cestou opatření zemských presidentů podle zákona o organizaci politické správy (§ 3 zák. č. 125/1927 Sb.). Stalo se tak v červnu roku 1939.²³ Téměř současně bylo zakázáno stávkovat i slovenským dělníkům, a to v ústavě fašistického státu (čl. 87).

Fašistický teror byl namířen proti všem organizačním formám dělnické třídy, tedy také proti hnutí odborovému a družstevnímu. Právní základnu pro represí v tomto směru vybudovala již Beranova vláda tzv. druhé republiky. Její nařízení z roku 1939 (vl. nař. č. 9/1939 Sb.), umožňovalo usměrňování spolků a družstev. Státní správa byla oprávněna stanovit, že další činnost spolku nebo družstva se člní závislým na plnění řady podmínek. K dozoru nad činností sdružení mohl být dosazen zvláštní orgán, jemuž musela být dávána ke schválení všechna nebo některá usnesení. Některé nebo všechny orgány sdružení mohly být rozpuštěny a dosazeny orgány jiné. Sdružení mohla také být libovolně slučována.

K násilnému sloučení jednotlivých již dříve po fašisticku usměrněných odborových ústředen došlo 30. června 1939.²⁴ Bylo sloučeno 9 odborových centrál: Odborové sdružení, Obec dělnická, Národní sdružení, Odborový střed, Ústřední jednota středostavovských zaměstnanců, Národní liga, Dělnický syndikát, Republikánské ústředí a Říšská odborová rada křesťanských odborových organizací. Nová fašistická odborová centrála byla nazvána „Národní odborová ústředna zaměstnanecká“ (NOUZ). Nové správní orgány byly vzápětí po fašisticku jmenovány ministrem vnitra.²⁵

Sloučení a usměrnění odborových organizací bylo prostředkem k odzbrojení dělnické třídy, která tak byla zbavena koaličního práva. Tato okolnost byla koupenou odborovou žurnalistikou lživě vykládána jako jakýsi sociální pokrok, z něhož budou mít prospěch dělnické masy. Nebylo bez významu, že rozhodující místa v nové „gleichšaltované“ odborové

²³ Král V., *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938—1945*, Praha 1959, str. 68 a n.

²⁴ Výměr ministerstva vnitra č. 15.858 z 30. 6. 1939.

²⁵ Výměr ministerstva vnitra č. 39.052 z 3. 8. 1939.

ústředně zaujaly dřívější centrály úřednické, které často ani dělnictvo ve svých řadách neměly a jež byly dělnictvem pokládány za nezakrytě žluťácké.²⁶ Rozhodující slovo ve fašistických odborech měli agrárníci „odboráři“ a aparátníci fašistických nebo polofašistických odborových ústředí, které měly za předmnichovské republiky poměrně malý počet členů. K nim se připojili reformističtí odboráři druhu kolaboranta Arno Haise.

Okupanti si byli vědomi, že kolaborující fašističtí odboroví předáci nezaručují ještě spolehlivost NOUZu, kde komunisté pracovali ilegálně. Došlo proto k opatřením, která měla zbavit NOUZ nespolehlivých funkcionářů. V srpnu 1941 si okupanti vynutili vydání nařízení (vl. nař. č. 347/1941 Sb.), podle něhož mohly odborové organizace slučovat, převádět členstvo z jedné organizace do druhé, disponovat s odborovým jménem a rozpustit všechny nebo některé odborové orgány a na jejich místo jmenovat orgány jiné. Byla to opatření, která měla z odborového hnutí odstranit všechny funkcionáře, kteří nebyli povolnými nástroji okupantů.

Souběžně s fašizací odborů byla dělnická třída zbavena i zastupitelstva zaměstnanců na závodech, závodních rad a výborů. Okupanti a jim přísluhující kolaborující buržoazie sice tyto orgány nezrušili, ale zbavili je všech demokratických rysů, pokud je měly. Funkční období dosavadních závodních rad a výborů bylo prodlužováno, tj. volby odkládány (vl. nař. č. 146 a 281/1940 Sb., č. 234/1941 Sb.) a bylo zaváděno jmenování členů ministerstvem hospodářství a práce. Členem těchto „zastupitelských“ orgánů se mohl stát jen ten, kdo svou „politickou“ bezúhonností skýtal záruku, že bude vzorně jako zástupce zaměstnanců vykonávat vždy řádně své povinnosti (vl. nař. č. 73/1943 Sb.).

Usměrnění odborů a závodních rad a výborů šlo ruku v ruce s útokem na sociální pojištění a jeho nositele. Ze sociálního pojištění byly odstraněny jakékoliv stopy demokratické správy a majetkové rezervy nositelů sociálního pojištění v tzv. protektorátě byly prakticky konfiskovány. Stalo se to jednak tím, že majetkové rezervy byly rozdělovány mezi nositele sociálního pojištění v pohraničním odstoupeném území a všechen zbylý majetek, který byl uložen v cenných papírech anebo jenž byl ve volných finančních prostředcích, byl postoupen německým finančním orgánům.

Mezi opatření, zbavující dělnickou třídu jejích elementárních práv a podřizující ji otrocké disciplíně, patřily předpisy o pracovních útvarech a kárných pracovních táborech. Pracovní útvary byly zřízeny již v říjnu 1938 (vl. nař. č. 223/1938 Sb.). Jejich účelem bylo nahnat nezaměstnané po fašisticku do uniforem a nasadit jim pouta vojenské disciplíny.

Porušení disciplíny v pracovních útvarech mohlo vést k zařazení příslušníka pracovního útvaru do kárného pracovního tábora (vl. nař. č. 72

²⁶ Práce a hospodářství, roč. 1940, č. 1 a 3—4.

a 188/1939 Sb.). Do těchto táborů byly kromě toho zařazovány osoby práce se štítící. Tento pojem byl vykládán velmi široce a bylo ho používáno proti všem fašistickému režimu tzv. druhé republiky nepohodlným dělníkům. Zařazení do kárných pracovních táborů bylo trestem, nebyla však určena doba trvání trestu. Propuštění z těchto táborů bylo ponecháno na vůli velitelství tábora. Zařazené osoby neměly být totiž propuštěny před uplynutím 3 měsíců po zařazení a po této době sice mohly, ale nemusely být propuštěny. Povinnost propustit člena kárného pracovního tábora nastala jen tehdy, stal-li se tělesně nebo duševně nezpůsobilý k pobytu v táboře nebo byl-li povolán k výkonu vojenské služby. V ostatních případech panovala naprostá libovůle. Bylo příznačné, že pracovní doba v kárných táborech byla určena jen dolní hranicí. Mělo se tam pracovat nejméně 48 hodin týdně. Zařazené osoby neměly přirozeně nárok na dovolenou.

Podle všech těchto znaků kárné pracovní tábory nebyly ničím jiným než typem koncentračních táborů, které zavedla fašistická Beranova vláda tzv. druhé republiky ještě před vojenskou okupací roku 1939.

Káznivý režim se později v době přímé fašistické okupace přenesl do všech závodů. Jeho legalizací bylo nařízení z roku 1942 (vl. nař. č. 404/1942 Sb.), jež výslovně zakazovalo zaměstnancům odpírat práci přikázanou jim zaměstnavatelem, zpomalit pracovní výkon a rušit řádný běh práce. Zaměstnavatelé získali disciplinární právo nad zaměstnanci a ve vážnějších případech stanovil tresty úřad práce.

Jiným teroristickým opatřením namířeným proti pracujícím, byla praxe nositelů sociálního pojištění namířená proti rodinám po politických věznicích. Sociální pojišťovny prostě zastavovaly výplatu dávek osobám, které byly vzaty do vazby a tím jejich rodiny byly vydány bídě a hladu. Tato nelidská praxe prováděná fašistickými okupanty byla roku 1944 legalizována (vl. nař. č. 292/1944 Sb.).

Fašistický okupantský teror se soustředil na poli organizace práce na hlavní úkol válečného hospodářství, tj. na začlenění a využití pracovních sil v tzv. protektorátě i ve slovenském fašistickém státě ve válečné výrobě.

Za tím účelem byl učiněn především útok na 8hodinovou pracovní dobu, která byla v tzv. protektorátě opuštěna roku 1940 (vl. nař. č. 334/1940 Sb.). Ministr sociální a zdravotní správy byl zmocněn, aby prodloužil administrativní cestou práci přes čas až o 2 hodiny denně. Zmocnění využil plně fašistický aparát okupantů a tak byla zavedena 10hodinová denní, resp. 60hodinová týdenní pracovní doba (v některých případech i denní 12hodinová pracovní doba).

Velký rozsah práce přes čas doznávaly i oficiální statistiky přes jejich neúplnost. Tak např. v říjnu 1941 dosahovala práce přes čas již téměř miliónu hodin měsíčně (954 000) proti lednu 1939, kdy činila jen 17 296 ho-

din. Roční počet hodin přes čas stoupal takto: v roce 1939 1 141 034, v roce 1940 2 991 901 a v roce 1941 7 689 562.²⁷

Pracovní doba byla při tom prodlužována ještě řadou dalších opatření v kapitalistických podnicích obvyklých, k nimž blahovonně přihlížely okupantské úřady. Bylo to např. zkracování a odstraňování pracovních přestávek. Roční pracovní doba byla prodlužována redukcí svátků (vl. nař. č. 385 a 440/1940 Sb. a č. 336/1942 Sb.).

Rovněž na Slovensku došlo k prodlužování pracovní doby v podstatě stejným způsobem jako v tzv. protektorátě. Faktický stav byl přitom mnohem horší než stav legální, protože úřady fašistického státu blahovonně trpěly prodlužování legální pracovní doby. U zemědělských dělníků byla zcela běžným zjevem 11hodinová pracovní doba i delší.²⁸

Hlavní snahou fašistických okupantů bylo přímé využití pracovních sil Čechů a Slováků pro německé válečné hospodářství. K tomu bylo zapotřebí zrušit formální buržoazní svobodu sjednávání pracovních poměrů a zavést režim nucené práce.

Prvním krokem v tomo směru bylo nařízení z roku 1939 (č. 109/1939 Sb.), jež zakazovalo zemědělským dělníkům opustit bez souhlasu okresního úřadu práci v zemědělství. Nedlouho nato bylo vydáno nařízení, podle něhož mohli být dělníci z průmyslových závodů prikazováni k zemědělským pracím (vl. nař. č. 177/1939 Sb.). V pozdější době bylo toto nařízení obnovováno a jeho provádění přeneseno na úřady práce (vl. nař. č. 250/1939 Sb.).

Když vypukla v září 1939 válka, bylo vydáno nařízení, jež zakazovalo volné rozvazování nebo zrušení pracovního poměru bez souhlasu úřadu práce (č. 323/1939 Sb.). Nejdříve bylo těchto předpisů použito v kovoprůmyslu, zemědělství a lesnictví. V letech 1941 a 1942 bylo nařízení novelizováno a jeho ustanovení byla zotřena (vl. nař. č. 46/1941 Sb. a č. 10/1942 Sb.). Novelty obsahovaly základní předpisy okupantského režimu nucené práce. Každý pracovní (učební) poměr mohl být sjednán nebo rozvázán jen se souhlasem úřadu práce. Tato zásada znamenala průlom do dosavadního civilistického pojetí pracovní smlouvy v buržoazním právu. Buržoazie v období fašismu opustila tak všechna hesla o svobodě občana a o svobodné smlouvě, která kdysi vyhlásila.

Prikazování k práci prováděly pověstné úřady práce, zřízené již v červenci 1939 (vl. nař. č. 193/1939 Sb.). Byly zřízeny pro obvod jednoho nebo několika politických okresů. Kromě toho mohly být zřízeny zemské úřady práce v Praze a v Brně. Tyto nové úřady obstarávaly úkoly dosavadních veřejných zprostředkovatelen práce, zřízených podle nařízení z roku 1937

²⁷ Statistische Nachrichten, roč. 1942, str. 130.

²⁸ H y s k o M., *O protinárodní politice luddického fašismu*, Bratislava 1954, str. 35 a 36.

(vl. nař. č. 216/1937 Sb.). Příslušnost úřadů práce byla podstatně rozšířena v letech 1941 a 1942 (vl. nař. č. 46 a 192/1941 Sb. a č. 10, 58, 154 a 316/1942 Sb.), zejména tím, že úřady práce dávaly souhlas ke sjednávání a rozvázání pracovního poměru a dostaly rozsáhlou pravomoc a příkazování do práce, a to i mimo hranice tzv. protektorátu, tj. do Německa. Sídla a obvody úřadů práce a jejich poboček stanovily vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy (č. 30/1940 Sb., č. 58/1941 Sb. a č. 206/1942 Sb.).

Okupantský režim nucené práce umožňovala řada dalších předpisů okupačního práva. Především to bylo nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, jež se vztahovalo na všechny muže od 16 do 50 let (vl. nař. č. 190 a 195/1939 Sb.). Systém nucené práce symbolizovaly pracovní knížky, zavedené roku 1941 pro všechny osoby v pracovním poměru starší 14 let (vl. nař. č. 241/1941 Sb.), které umožňovaly okupačnímu státnímu aparátu potřebnou evidenci pracovních sil. Včleňování do práce měly usnadnit i podpory, jejichž význam pro pracující byl nepatrný, protože byly vypláceny ve znehodnocené protektorátní měně (vl. nař. č. 250/1943 Sb.). Již roku 1942 byl zmocněn ministr spravedlnosti a justiční úřady povolovat odklady a přerušování trestů na svobodě, jestliže práce odsouzených byla v zájmu válečného hospodářství (vl. nař. č. 130 a 131/1942 Sb.). Také buržoazní poradenství mládeže, vzniklé za předmnichovské republiky, bylo využito ku včleňování mladistvých do práce (vl. nař. č. 433/1941 Sb.). Rovněž nová úprava učebních poměrů (vl. nař. č. 200/1943 Sb.) a stanovení učebních oborů (vl. nař. č. 33 a 379/1944 Sb.) a praktického výcviku v zemědělství (vl. nař. č. 381/1942 a č. 236/1943 Sb.) byly diktovány snahou zajistit výcvik učňů pro potřebu německého válečného hospodářství.

Účelem válečného hospodářství a pracovního nasazení sloužila i opatření proti zastavení provozu závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců. Šlo v podstatě o prodloužení platnosti zákona z roku 1937 (č. 253/1937 Sb.) z předmnichovské republiky (vl. nař. č. 91 a 149/1939 Sb.). Později za okupace byly tyto předpisy nahrazeny novými (vl. nař. č. 238/1939 Sb.), jež např. ukládaly propuštěným zaměstnancům povinnost přijmout i ve výpovědní lhůtě zaměstnání, jež jim úřad práce určí. Roku 1943 byla dána široká zmocnění ministru hospodářství a práce, aby zastavoval a slučoval podniky a aby tak byly uvolněny pracovní síly k válečně důležitým úkolům.

Totální pracovní nasazení vrcholilo roku 1944, kdy bylo vydáno v tomto směru široké zmocnění tzv. protektorátním úřadům. Nařízení (č. 177/1944 Sb.) zmocňovalo ministry a vedoucího pozemkového úřadu, aby nařizovací cestou sami učinili všechna opatření, jichž je v jejich oboru zapotřebí k provedení totálního válečného nasazení a k nimž by bylo jinak zapotřebí zákona nebo vládního nařízení. Tímto širokým zmocněním měl být legali-

zován vrcholící fašistický teror okupantů, kteří nakládali s porobeným českým národem jako s bezprávnými otroky.

Obdobně jako v tzv. protektorátě došlo ve fašistickém slovenském státě k řadě opatření, jejichž cílem bylo využití slovenských pracujících pro účely německého válečného hospodářství. Již na začátku existence ľudáckého státu došlo k dohodě s Německem o vyslání tisíců slovenských dělníků na otrocké práce do Německa. Roku 1940 byla pak na Slovensku zavedena pracovní povinnost. V témže roce byl zřízen „Ústřední úrad práce“ (čl. 147/1940 Sl. z.), jenž uvolnil německým fašistům na válečné práce statisíce slovenských dělníků. Po vzoru německé pracovní služby byla vytvořena „Slovenská pracovní služba“, určená pro mládež ve věku od 18 do 25 let.

Zavlékání českých a slovenských pracujících na práce do Německa bylo nejkrutější kapitolou totálního nasazení. Počet pracujících, kteří byli na tyto práce nahnáni, se odhaduje na 600 000, z čehož bylo 200 000 Slováků.²⁹ Byly to práce v továrnách, těžké nádenické práce a odklizení trosek v bombardovaných německých městech, kde čeští a slovenští pracující hynuli při náletech. Koncem války přistoupili fašističtí okupanti k povolávání celých ročníků mládeže do Německa. Tento osud postihl ročníky 1918—1922 a později ke konci roku 1943 byl nábor rozšířen ještě o ročníky další.

V Německu nasazení dělníci byli mzdově diskriminováni a bylo s nimi zle nakládáno. Jejich tábory se valně nelišily od koncentračních táborů. Fyzické tresty byly na denním pořádku. Pro sebemenší porušení kázně byli provinilci posíláni do kárných táborů.

Komunisté vedli za okupace v ilegalitě důsledný boj proti kázníkovému systému na závodech a proti soustavě nucené práce. V moskevském rozhlasu odhaloval pravou podobu otrocké práce s. Gottwald. Pranýřoval diskriminaci českých a slovenských pracujících a brutální teror na závodech. Vyzýval pracující k masovým akcím proti okupantům na závodech.³⁰

Boj proti sociální demagogii, kázníckému režimu na závodech a soustavě nucené práce se tak stal významnou složkou národně osvobozenského boje českého a slovenského národa, vedeného komunisty proti fašistickým okupantům. Ukazují to velmi zřetelně dílčí stávky, k nimž docházelo v tzv. protektorátě v létě 1941 a jejichž cílem hlavně bylo zlepšení zásobování a zvý-

²⁹ Neúplné oficiální statistiky podávají v tomto směru jen zkreslený obraz, operují však přesto vysokými čísly. Tak např. za léta 1939—1942 byl uváděn počet nasazených z tzv. protektorátu do „ostatního říšského území“ číslem 326 906, k čemuž by bylo třeba ještě připočíst 31 755 zaměstnanců přecházejících každodenně hranice tzv. protektorátu za prací v Německu. (Statistische Nachrichten, roč. 1943, str. 95).

³⁰ Gottwald K., *Spisy IX.*, Praha 1954, str. 262 a n. a 274 a n., *Spisy X.*, Praha 1954, str. 35 a n., 160 a n., 294 a n. a *Spisy XI.*, Praha, str. 98 a n., 140 a n. a 197 a n.

šení hladových mezd, tedy otázky hospodářské a sociální. Iniciátorkou stávek byla komunistická strana, jejíž vliv mezi masami pracujících přes krutý teror stále rostl.

Stále se zosťrující teror gestapa přinutil dělnickou třídu přejít od dílčích stávek k sabotážním akcím. Zde pak byla německému fašismu zasažena zdrcující rána. Heslo komunistů „Pracuj pomalu“ našlo mezi pracujícími masami Čechů a Slováků mohutný ohlas. Zmetkovitost vyráběného zboží neobyčejně vrostla. Byly poškozovány stroje a ničeny telekomunikace. Množil se organizovaný absentismus na závodech. Sabotážní akce vzrůstaly až do konce války. Byly nejsilnější tam, kde byla dělnická třída nej-uvědomělejší, v okolí Prahy, na Plzeňsku, Brněnsku a Ostravsku. Nakonec fašističtí okupanti posílali na sabotážní hlídky české dělníky, kteří byli činěni za sabotážní akce osobně odpovědnými a bylo jim vyhrožováno přísnými tresty.

Všechna tato teroristická opatření neodvrátila dělnickou třídu vedenou komunisty pracujícími v ilegalitě od boje proti německému fašismu. Boj za každodenní sociálně politické požadavky pracujících byl tak i v době fašistické okupace významnou složkou revolučního boje dělnické třídy a přispěl podstatnou měrou k osvobození našich zemí od fašistických okupantů.

Die faschistische Sozialpolitik während der Okkupation

Jaroslav Houser

(Zusammenfassung)

Die faschistische Okkupation hat einschneidende Veränderungen im Bereich der Sozialpolitik gebracht, deren Ausdruck auf dem Gebiet des Rechts namentlich die arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung war. Es veränderte sich vor allem die Ideologie der bürgerlichen Sozialpolitik. Der reformistische und revisionistische sozialpolitische Illusionismus wurde durch die faschistische Propaganda des „arischen Sozialismus“ abgelöst und in der Slowakei wurden außerdem verschiedentlich klerofaschistische Klassenversöhnungstheorien verkündet.

Die arbeitsrechtliche und sozialpolitische Gesetzgebung, die Ausdruck des gegen die Arbeiterklasse gerichteten faschistischen Terrors war, verfolgte folgende Ziele:

1. durch billige soziale Demagogie zu versuchen die moralisch schwächeren Elemente in den Reihen der Arbeiterklasse zu gewinnen,
2. die Arbeiterklasse ihrer legalen Organisationen und Organe durch deren faschistische Gleichschaltung zu berauben und durch die Einführung von brutaler Disziplin in den Betrieben die klassenbewußte Arbeiterschaft zum Schweigen zu bringen.

3. die Kader der Arbeitskräfte für Zwecke der Kriegswirtschaft freizumachen und auszunützen.

In die erste Gruppe gehörten alle — im sog. Protektorat und im sog. Slowakischen Staat (auf dem ersten Blick günstig anmutenden Lohn- und Gehaltserhöhungen), welche aber nur nominelle Erhöhungen waren, denn der reale Wert der Löhne und Gehälter sank beständig infolge der Kriegsteuerung.

Ein düsteres Kapitel der sozialen Verhältnisse während der Okkupation waren die faschistischen Maßnahmen gegen Streiks, die Gewerkschaftsorganisationen und Betriebsräte, sowie Maßnahmen zur Einführung von sklavischer Disziplin in den Betrieben. Die Gleichschaltung der Gewerkschaften und Betriebsräte und Komitees ging Hand in Hand mit Angriffen auf die Sozialversicherung und ihre Träger. Die Arbeitszeit in den Betrieben wurde auf 10 bis 12 Stunden täglich verlängert.

Hauptmerkmal der faschistischen Okkupation war die direkte Ausnützung der tschechischen und slowakischen Arbeitskräfte für die deutsche Kriegswirtschaft. Zu diesem Zwecke war es nötig die formalen bürgerlichen Freiheiten bei den Arbeitsverhältnissen aufzuheben und ein Regime der Zwangsarbeit einzuführen. Der totale Arbeitseinsatz erreichte seinen Höhepunkt im Jahre 1944, als die sog. Protektoratsbehörden für diese Zwecke praktisch unbegrenzte Vollmachten erhielten.

Die Verschleppung der tschechischen und slowakischen Werktätigen auf Arbeit nach Deutschland war das grausamste Kapitel des totalen Einsatzes. Die Zahl der auf diese Weise verschleppten Werktätigen wird auf 600 000 geschätzt, davon 200 000 Slowaken.

Alle diese terroristischen Maßnahmen haben die durch die in Illegalität tätigen Kommunisten geführte Arbeiterklasse nicht vom Kampfe gegen den Faschismus abgehalten. Der Kampf für die tagtäglichen sozialpolitischen Forderungen der Werktätigen wurde während der faschistischen Okkupation zum bedeutenden Bestandteil des revolutionären Kampfes der Arbeiterklasse und trug wesentlich zur Befreiung unserer Länder von der faschistischen Okkupation bei.